

Ювілеї

УДК 37.091.011.3:94-051

DOI <https://doi.org/10.15407/nz2019.04.787>

ФОРМУВАННЯ ТА УТВЕРДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЗИЦІЇ ПЕДАГОГА ГРИГОРІЯ ДЕМ'ЯНА

Василь СОКІЛ

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-3164-1217>

доктор філологічних наук, професор,
завідувач відділу,

Інститут народознавства НАН України,
відділ фольклористики,

проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна.
e-mail: vasylsokil@gmail.com

Галина КОВАЛЬ

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-2998-2357>

кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник,

Інститут народознавства НАН України,
відділ фольклористики,

проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна.
e-mail: galyna.kov@gmail.com

У статті йдеться про педагога, науковця і громадсько-політичного діяча Григорія Дем'яна. У наукових колах він більше відомий як історик, фольклорист, один з небагатьох, хто присвятив себе вивченню повстанської тематики. Повідомляється про малодосліджені аспекти його життя і діяльності — дитячі та юнацькі роки, родину, особливо педагогічну працю.

Предметом дослідження є біографія Г. Дем'яна, яка до сьогодні належно ще не розкрита. Звідси випливає і мета статті — показати обставини, в яких йому доводилося вчитися, працювати, з'ясувати напрями, форми та методи його педагогічної праці, визначити оточення, в якому він працював, дати оцінку його вчительської майстерності. Це і обумовлює актуальність обраної теми.

Джерельною базою для написання цієї розвідки стали спогади самого Г. Дем'яна, документи, які знаходяться в його приватному архіві.

Ключові слова: біографія, навчання, педагог, історико-краєзнавче товариство, екскурсія, патріотичне виховання.

Vasyl SOKIL

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-3164-1217>

Doctor of Philology, Professor, Head of Department,
The Ethnology Institute National Academy

of Sciences of Ukraine

Department of Folklore,

15, Svobody ave., 79000, Lviv, Ukraine.

e-mail: vasylsokil@gmail.com

Halyna KOVAL

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-2998-2357>

Candidate of Philology, Senior Researcher,
The Ethnology Institute National Academy

of Sciences of Ukraine

Department of Folklore,

15, Svobody ave., 79000, Lviv, Ukraine.

e-mail: galyna.kov@gmail.com

FORMATION AND CONSOLIDATION
OF NATIONAL POSITION
OF HRYHORII DEMIAN

The proposed article is about the teacher, scientist, and political figure, Hryhorii Demian. He is a patriot, who has brought up not one generation of young followers that have preserved the best memories of him. In scientific environment, he is more known as a historian, folklorist, one of the few who devoted himself to studying the subject of rebellion. The study outlines the little investigated aspects of his life and activities — childhood and youth, family, and especially pedagogical work.

The formation of the views of H. Demian began with a rather large family. He left memories of his grandfather Oleksa Symyichyn, his cousin Hryhorii Symyichyn, his grandfather on the maternal line Fedir Ulynets. The latter handed over to H. Demian the «Gospel» of 1643 edition, which began his library collection. Warm memories formed the basis of memorials about his mother Mariia of the Savchyn family, and his father Vasyl Demian. He also mentioned his uncles Mykhailo Savchyn, Vasyl Kurylyshyn, and his aunt Hanna. In addition, information is provided about the brothers and sisters of H. Demian — Anna, Yeva, Ivan, Mariia, Anastasiia, Olha, Volodymyr, Sofia, Orysia, Vasyl.

The whole period of H. Demian's education in the primary school in Hrabivka, then in Tukhla, Skole, and Slavske is revealed. The educational journey that began in Hrabivka, Pshanka in Skole district is described. Slavske period was extremely active; it was there that H. Demian engaged in national-patriotic education and upbringing of students at the lessons of history and extracurricular activities, including excursions, travels to places of outstanding people, historical events, and so on. Under the direction of H. Demian, the only optional course on the history of Ukrainian art in Ukraine was introduced. The school had a historical and ethnographic society. He was dismissed from work at Slavske high school (1974) because of his national-patriotic position.

Not less active for H. Demian was the period of pedagogical work at Verenchanka secondary school in Chernivtsi district (1974—1989). In the new place, he continued the well-elaborated educational and cognitive activity. There, H. Demian created a historical and ethnographic society, under the auspices of which the trips of outstanding places were carried out.

Keywords: biography, education, teacher, historical-ethnographic society, excursion, patriotic education.

Вступ. В українській культурі не так багато знакових особистостей, котрі вдало поєднали б у собі різні аспекти діяльності — і педагога, і науковця, і громадсько-політичного діяча, а головне мали чітку національно-патріотичну позицію, яка не змінювалася впродовж усього життя, незважаючи на різні суспільно-політичні обставини. Педагог — це та людина, фахом якої є навчання й виховання інших. Якщо ж він заповнив «уми й серця» сотень, тисяч людей, перебуваючи на вершині, високому ступені свого розвитку, то його велична місія виконана. А освічувала йому той шлях незабутня Маківка.

Предмет дослідження — біографія Г. Дем'яна, яка до сьогодні належно ще не розкрита. Отож *мета статті* — показати обставини, в яких йому доводилося вчитися, працювати, з'ясувати напрями, форми та методи його педагогічної праці, визначити оточення, в якому він працював, дати оцінку його вчительської майстерності. Звідси випливає і *актуальність обраної теми*. Джерельною базою для написання цієї розвідки стали спогади самого Г. Дем'яна, документи, які знаходяться в його приватному архіві.

Вперше звертаємо увагу на його дитячі та юнацькі роки, навчання, контакти з національно налаштованими людьми, які мали безпосередній вплив на нього, формуючи таким чином стійку українознавчу позицію. Вона мала згодом позитивні наслідки, оскільки безпосередньо відгукнулася в його учнях та послідовниках.

Основна частина.

Дитячі та юнацькі роки. Родина.

Початок навчання

Григорій Дем'ян народився 2 червня 1929 року в селі Грабовець, тепер Сколівського району Львівської області, поблизу відомої гори Маківки. Формування його поглядів починалося з родини. Вона виявилася досить великою і щонайголовніше — національно свідомою й патріотично налаштованою. Про свою родину різних поколінь та відгалужень залишив спогади Г. Дем'ян. Оскільки про неї більше немає відомостей, подаємо ці матеріали у його розмірковуваннях [1, арк. 6—15].

Дід Олекса Симсийчин. Г. Дем'ян пригадує виразно лише декілька відвідин оселі, в якій народився батько. Родичі жили в центрі села, з Потока під Маківку було півтора кілометра. Діда по батьковій лінії в селі називали Олексою Симсийчиним, а бать-

ка — Василь Олекси Симсийчиного. Дідова хата, як і більшість на той час у селі, була збудована з дерева і покрита соломною. Перше приміщення — сіни — з південної сторони, далі — власне хата, а за нею комора. Фасад з вікнами повернутий на схід. Зараз поза хатою з західної сторони проходила головна сільська дорога з півдня на північ.

Від дідової хати відкривався величавий вид на мальовничу відрогу Менчела Плайок, що поступово знижувався, а за ним височіла гора стрілецької слави Маківка. Хоча мої батьки і я, — продовжує Г. Дем'ян, — з ними жили під цією горою всього за яких 50 метрів від її підніжжя, власне оця близькість і не давала змоги бачити її в усій неповторній красі і величі. Інша справа — її вигляд здалека, зокрема від дідової хати з Горба.

Батьків стрийко (двоюрідний брат) Гриць Симсийчин. В Олекси Симсийчиного був брат Григорій (1864—1928). Власне він зі своєю дружиною Марією мали хату в Потоці під Маківкою. Вона була крайньою в Грабівці. Саме від неї й починалося село, якщо йти із сусідньої Тухлі.

Спочатку оселя Григорія Дем'яна стояла в Пригородді над струмком, що витікає з Маківки та з-під Розверша і як ліва притока вливається в потік Грабівчик за яких 80 метрів від хати. У 1901 році майстер Степан Ступинець із тесаних смерекових колод побудував нову хату, яка складалася з трьох приміщень. Фасадом повернута на схід. По краях житлові кімнати, а в середині — сіни. Дим виходив на піддаша. Покрівля солом'яна.

У цьому будинку й жило подружжя Григорія та Єви Дем'янів. Дружина була дочкою Юрія Глюдза. Народилася 1867 року в селі Тухлі. Заміж вийшла в 1888 році. Дітей у них не було, і тому вони запропонували моєму батькові перейти до них на постійне проживання після того, як він оженився. Очевидно, що була й попередня умова чи побажання, щоб він одружувався зі своячкою Марією Савчин із присілка Погар, що біля Тухлі. Як на те, вони зналися давніше. В 1928 році побралися й жили в хаті того Гриця Симсийчиного. Його в селі ще називали Побережником (лісником). Отже, звідси в батька появилася ще одна сільська кличка — Василь Побережників або за місцем проживання — Василь з Потока.

Батькова стрийна (я її називав бабцею) надзвичайно прихильно ставилася до мене. Пам'ятаю її ви-

сокою, стрункою, не дуже балакучою. Незадовго перед смертю у своєму тестаменті (заповіті) четверту частину землі та іншого майна, що їй належалося з усього господарства, передала мені. Мотивувала також тим, що від мене, неповнолітнього, ніхто не вимагатиме через суд цієї спадщини чи її частини і батьки зможуть собі спокійно господарювати. Померла вона 30 жовтня 1936 року.

Дід по матері Федір Улинців з Погарі. Не можна оминати постаті цього діда, який мав особливий вплив на Г. Дем'яна. Прізвище — Федір Савчин, син Юрія з Тухлі. Зі спогадів дізнаємося, що читати дід не вмів, але дуже хотів, щоб його внуки були освіченими людьми. Про його переконання повідомляє той факт, що він десятиріччями беріг «Євангеліє», надруковане ще 1643 року та видане у Львові, щоби його передати тій дитині з родини, яка вмітиме його читати.

Оскільки хата Дем'янів була край дороги, якою до села ходили та їздили з Головецького і Тухлі, то священик із дяком майже кожного разу, коли в церковних потребах навідувалися до Грабівця, заходили до неї перепочити. Г. Дем'ян згадував, що його батько був дуже віруючою людиною: «від свого стрийка беріг молитовники, катехизм та деякі інші книги, написані церковно-слов'янською мовою». Навчаючись у першому класі, Г. Дем'ян одночасно з оволодінням технікою читання світського друку почав самотужки розгадувати й таємниці церковно-слов'янського. Священик, а особливо дяк Михайло Мецевич це зауважили та пояснили хлопцеві окремі літери, а також правила розкриття різних скорочень. За кілька таких сеансів він міг уже читати церковні книги. До цього факту додамо цікаву історію зі спогадів: «Десь під кінець навчання в першому класі мама вислала мене до своїх батьків на Погар. Віддаль туди приблизно три кілометри. Але там жили вуйки Василь і Михайло, тітки Анна і Єва, які завжди вміли мене чимось захопити. Гарно грали на сопілках, а тітки співали. Правда, цього разу після виконання маминого доручення, я повинен був повертатись додому. Та дід того дня не пустив мене до вуйків. А в присутності бабусі Насті (1890 — січень 1940) та ще ко троїсь із тіток запитав:

— Кажали мені, що ти добре вчишся, гарно читаєш.

— Та то, що вчителька каже, читаю.

А чи зможеш ти читати оту книгу?»

За тими словами витягає зі стола-скрині велику книгу, саджає мене біля вікна (хата була курною), відкриває свою реліквію і каже: «Ану, отут щось прочитай!» Я почав, читав доволі швидко і голосно. Наскільки те читання було правильним, тепер не можу сказати, але дідові воно сподобалось. Відкрив книжку в іншому місці і ще дещо звідти заставив прочитати. Я теж це зробив. Тоді дід подивився уважно на мене й каже: «Я тоту книжку, а то є святе «Євангеліє», давно тримаю. Пообіцяв собі, що віддам її тій дитині з нашого роду, яка першою буде його читати. Ти, Грицю, то зробив. Віднині — «Євангеліє» твоє». Зробив мені з якоїсь полотняної тайстри щось подібне до наплечника, прилаштував шнурки, поклав до середини книгу і відправив з тим скарбом додому. Навіть не повчав, що книгу цю треба шанувати. То само собою зрозуміле. Так у мене появилася перша власна книга. Буквар та інші підручники, то було щось буденне, а «Євангеліє» — свята книга. З неї я почав поступово збирати свою бібліотечку. Щасливий, що зумів цей подарунок мудрого дідуся зберегти дотепер» [1, арк. 8—9].

Мама Марія Савчин. Дуже тепло Г. Дем'ян згадує маму, яка народилася 24 червня 1904 року в присілку Погар біля Тухлі. На час її дитинства припала Перша світова війна. Пам'ятала бої 1915 року на Маківці. Бачила й Українських Січових Стрільців, які йшли через Тухлю. Знала багато пісень, особливо баладних. Від свого родича Івана Яреми («Кармелюка»), станичного ОУН із Тухлі, перейняла й чимало повстанських пісень, але співала їх рідко із зрозумілих причин. Берегла дітей від небезпеки [1, арк. 10]. Мати зазнала жорстоких побоїв з боку російських емгебистів, які підірвали їй здоров'я, продовжує Г. Дем'ян: «Перший раз перенесла нелюдське знущання восени 1944 року. А події розгорталися таким чином. Захопивши вдруге Галичину, російсько-більшовицька солдатня внадилася до Грабівця і погрозами та побиттям змушували селян віддавати їм худобу. Рій Самооборонного Кущового Відділу із сусіднього Пшанця 23 листопада 1944 року під командуванням Івана Карпінського — «Вуйка» (27 травня 1900 — 23 листопада 1944) вирішив провчити напасників, а разом з тим покарати й тухлянських стрибків, які не тільки безсердечно грабували людей, але й часто вбивали їх, навіть дітей. Засідку було влаштовано в дуже зручному для такої мети місці — під

Іл. 1. Батько Г. Дем'яна Василь Дем'ян. Світлина 1960-х рр.

північно-східним краєм Кичірки та північно-західній частині Зарви. Акція була успішною. Двох московських грабіжників убито, одному пораненому вдалося втекти, а декілька стрибків захоплено в полон. Та й повстанці зазнали важкої втрати. В бою ройовий загинув. Пізніше його поховано на горі Маківці біля стрілецьких могил.

Оскільки ці події відбувалися близько нашої хати, окупанти через пару днів вирішили помститися родині. Близько півсотні солдатів та офіцерів оточили господарство. Батька схопили, побили і зв'язали. На очах дітей жорстоко скатували маму за те, що хотіла передати щось із одягу та харчів арештованому батькові. Особливо лютували стрибки А. Нікітін та офіцери-емгебисти. Ударами збили маму з ніг, копали чоботами в ребра і топтали по ній. Інші тимчасом грабували все, що лише мало бодай якусь мінімальну вартість. Позабирали навіть ті овечі шкури, які залишилися від 1942 року, коли довелося порізати овець, щоби врятувати дітей від голодної смерті. Вся родина залишилися лише в тому, що було на ній. Вдруге, десь через п'ять років емгебисти знову напали на нашу родину. Діяли під виглядом українських повстанців. Цього разу їй уже не вдалося виздоровіти. Хвороба перетворилася в хронічну. Ті муки тривали вісім років. Лікування не допомогло. 11 листопада 1957 року зболене серце зупинилося. Мамі йшов лише 53-й рік» [1, арк. 10—11].

Батько Василь Дем'ян. Народився 8 січня 1901 року. Він побачив світ у Різдвяні свята і для

його матері це була велика втіха та радість. Виростав батько, як і всі сільські діти: пас худобу, працював, скільки міг на господарстві. Закінчив місцеву школу та продовжити навчання не зміг, хоча до цього був схильним. Зате дуже дбав про освіту сина Григорія. Їздив з ним на вступні іспити, підтримував, як міг. Був арештований емгебистами 24 листопада 1944 року. Далі працював на різних роботах (іл. 1). І в 1970 р. помер.

Вуйко (дядько) Михайло Савчин. Пам'ятаю його ще десь із моїх восьми-дев'яти років, — згадує Г. Дем'ян. Він брав мене зі собою вівчарити на Погарі. Гарно грав на сопілці, був прекрасним оповідачем. Самотужки навчився читати, і не з «Букваря», а за «Кобзарем» Тараса Шевченка. Творами нашого національного генія захоплювався настільки, що велику кількість вивчив напам'ять і міг годинами декламувати.

Склалося так, що я не знаю, чи він належав до ОУН, але приятелював з багатьма націоналістами. Коли ж розгорнулася повстанська боротьба в 1940—1960-х роках, він жертвовно допомагав її учасникам, зрештою, й сам зберігав кріса та чималий запас набоїв до нього. Знав і зворушливо виконував багато повстанських пісень. Частину з них у 1972 році вдалося позаписувати.

Дідо (дядько) Василь Курилишин («Снігур») та тітка Ганна. З дальших родичів, на думку Г. Дем'яна, варто згадати тітку — Ганну Савчин-Курилишин, яка народилася 1921 року. Вона вийшла заміж за Василя Курилишина із Пшанця. Восени 1944 року він вступив до збройного підпілля ОУН і тривалий час у його складі боровся проти окупантів. Діяв під псевдонімом «Снігур». Тітка щоденно готувала й носила у визначені місця харчі не лише для свого «Снігура», а й інших повстанців. В. Курилишин належав до Самооборонного Кущового Відділу в Головецькому і Пшанці, брав участь у боях і збройних сутичках з московськими емгебистами. За словами Г. Дем'яна, це була людина, яка безмежно любила Україну, дотримувалася національних і християнських традицій, свято вірила в неминучість визволення своєї нації і створення незалежної держави. Без найменших вагань готовий був згинуть за цю велику ідею. Непохитно вірив та переконував Г. Дем'яна, що шляхом боротьби обов'язково підуть інші покоління нашої нації, бо лише незалеж-

ність забезпечує умови для нормального і матеріального буття людей. Ці погляди цілком поділяла і тітка Ганна [1, арк. 15].

Про найближчу родину Г. Дем'яна згодом написав Ю. Малявський: «Ось сім'я старого газди Василя Олексійовича Дем'яна. У нього восьмеро дітей. Почувши про це, я став сумніватися, чи взяв «показову» сім'ю. Тож у старі часи таку сім'ю не тільки не вивчити, а й прогудувати було неможливо» [2, 1963, 20 лютого]. Як виявилось, після смерті матері батько одружився вдруге з Калиною з Тернавки, що на Сколівщині, і від того шлюбу народилося ще троє дітей. Отже, крім Григорія, в сім'ї було ще десятеро дітей: Ганна (2 червня 1931 р. н.), Єва (8 квітня 1933 р. н.), Іван (28 квітня 1935 р. н.), Марія (17 липня 1938 р. н.), Анастасія (30 червня 1940 р. н.), Ольга (25 червня 1943 р. н.), Володимир (27 травня 1948 р. н.), Софія (8 березня 1963 р. н.), Оріся (15 серпня 1964 р. н.) і Василь (8 січня 1967 р. н.) [1, арк. 15—16].

Сестра Ганна. Навчалася у початковій школі рідного села Грабівця, далі у Тухлянській семирічці. Працювала в домашньому господарстві. Потім ходила на роботу до місцевого колгоспу. Відтак влаштувалася на роботу у Славській метеостанції. Згодом переїхала на Наддніпрянщину (Токмацький район Запорізької області), там вийшла заміж за бухгалтера Михайла Мельника. Має дітей Ірину і Галину.

Сестра Єва. Змалку відзначалася особливою працьовитістю і в хаті, і біля худоби, і в рільництві. Початкову освіту здобула в Грабівці, потім відвідувала Тухлянську семирічку. Коли мама захворіла, Єва взяла на себе основний тягар домашніх обов'язків. Працювала і в колгоспі. Після різних спроб знайти десь заняття з нормальним заробітком остаточно влаштувалася в Калуші на гірничо-хімічному комбінаті. Там вийшла заміж за Богдана Іващишина. Напрочуд доброзичлива, радо допомагає іншим братам і сестрам, хоча й сама живе скромно.

Брат Іван. Необхідно відзначити з поміж усіх брата Івана. Один з найобдарованіших у родині. Після Грабовецької школи навчався у Славській десятирічці (іл. 2). У 1958 році вступив на механіко-математичний факультет Львівського державного університету імені Івана Франка. Оволодів спеціальністю «Механіка». Успішно закінчив його в 1965 році і був скерований до Уфи на роботу в Ін-

Іл. 2. Г. Дем'ян з братами Іваном та Володимиром. Світлина 1960-х рр.

ститут транспортування нафти та газу. Та довго там бути не міг, прагнув жити в Україні.

Сестра Марія. Початкову освіту одержала у Грабівці. Відтак ходила до Тухлянської семирічки. Подібно до інших братів і сестер працювала в домашньому господарстві і колгоспі. Далі з сестрою Ганною переїхала в Білоріцьке Веселівського району Запорізької області. Працювала в колгоспі. Там вийшла заміж за Буциченка Леоніда і живе дотепер.

Сестра Анастасія. Освіту здобула в Грабівці (4 класи), Тухлі (5-й клас), Славському (6—9 класи), а десятий 1959 року у Бричанській середній школі Молдавської РСР. Там працювала сестра Ганна на метеостанції. Вищу освіту здобула на філологічному факультеті Бельцького педагогічного інституту в Молдавії. Там навчалася з 1961 до 1967 року. Одержала спеціальність викладача англійської мови. Після того повернулася в Україну. Від 1967 року працювала в Івано-Франківській середній школі Яворівського району Львівської області. Там же 1974 року вийшла заміж за В'ячеслава Гноута. Має двох синів — Василя і Назара.

Сестра Ольга. Як і її старші сестри та брати, початкову школу закінчила в рідному Грабівці, середню школу — у Славському 1962 року. Працювала в домашньому господарстві. Переїхала до сестри Ганни в містечко Окницю, що в Молдавії. Працювала на гідрометеостанції. Потім поїхала до сестри Марії в село Білоріцьке Веселівського району Запорізької області на Наддніпрянщину, там вийшла заміж за Анатолія Матюшенка і живе тепер у Севастополі. Має дочку і сина.

Брат Володимир мав чіткі ідеологічні переконання: був послідовним бандерівцем, захоплювався героїкою ОУН і УПА. Поширював літературу про їхню боротьбу, дбав про систематичне вшанування пам'яті полеглих. Шляхом самоосвіти наполегливо вивчав історію та ідеологію ОУН. Знав чимало розповідей про повстанців. На Сколівщині, особливо в Тухлі та на околицях, Володимир працював над залученням людей до боротьби за відновлення державної незалежності України, а після Акту 24 серпня 1991 року — її утвердження. Ініціював і керував роботою для очищення краю від російсько-більшовицького атрибутів (меморіальних таблиць, погрудь Леніна, стендів тощо). У Тухлі створив і очолив діючий осередок Конгресу Українських Націоналістів, був одним із найпослідовніших і найдіяльніших членів Сколівського районного проводу, всіма силами допомагав репресованим. Обирався до Сколівської районної та Львівської обласної рад народних депутатів.

Сестра Софія. Перші чотири класи закінчила в Грабівці. Далі навчалася в Тухлянській семирічці. Працювала в домашньому господарстві та в рільничій бригаді допоміжного господарства Славського лісгоспу. Вийшла заміж. Має дочку. Живе у м. Стрию.

Сестра Оріся. Перші три класи закінчила в рідному селі. Продовжувала освіту в Сколівській школі-інтернаті. Спеціальність кравчині набула в Дрогобицькому професійно-технічному училищі. Заміж вийшла за Улича Василя. Має три дочки і сина, які навчалися в Сколівській середній школі-інтернаті. Живе в селі Грабовець.

Брат Василь. Наймолодший у родині. Після загальноосвітньої школи навчався у Стрийському професійно-технічному училищі, де одержав спеціальність столяра. Відбув строкову службу в армії. В останні роки їздив за кордон. Тепер живе у Грабівці.

Та повернімося до особи Григорія Дем'яна і його навчання. Початкову освіту він здобув у рідному селі Грабівці. Навчався там лише три класи. Зі спогадів дізнаємося про вчительку Олену Баранич, яка говорила: «Людський вік дуже короткий, тому жити треба так, щоби кожної днинки, навіть кожної години робити щось корисне для своєї нації» [1, арк. 24]. Ця фраза для Г. Дем'яна стала життєвим кредо. Такі наставники з дитячих років формували з нього наці-

онально свідому особистість. Проте наступного навчального року окупаційний режим заборонив цій вчительці продовжувати педагогічну працю. Грабовецька школа опинилася в руках польської шовіністки Ванди Новак. Вона з перших днів взялася за антиукраїнську роботу. Викладання вела переважно польською мовою. У школярів сформувалося відверто вороже ставлення до неї, а водночас і до всього польського.

Після розпаду Польщі вчителька втекла зі села. Іншого педагога тривалий час не було. Г. Дем'ян продовжував навчатися у Тухлянській школі. За розпорядженням нових окупантів усіх учнів перевели на один клас нижче, тому в третьому класі йому довелося вчитися двічі. Там закінчив і четвертий клас. Настрої тоді навіть у дітей були тривожні. Більшовики то в одному, то в іншому селі проводили арешти, а під час утечі 30 червня 1941 року в Тухлі на очах людей постріляли двох мешканців того села — Мечержака Миколу та Плечія Василя [3, с. 671, 677].

Перед початком 1941/42 навчального року батько вирішив віддати його на навчання у Стрийську гімназію. Г. Дем'ян згадує про той факт: «Їхали ми туди возом. Ночували в Конюхові, а вранці далі до Стрия. Вступні іспити я склав успішно. Пригадую лише такий епізод. Одна дуже елегантно одягнена пані після оголошення результатів екзаменів у коридорі, де я сидів, показала свому синові на мене пальцем і сказала: «Дивися, отой бойко склав іспити і вступив, а ти ні». Та переді мною і батьком виникла інша проблема. Я не мав де жити в Стрию. Пошуки помешкання з доступною оплатою закінчилися невдачею і батько повіз мене додому» [1, арк. 26].

Через деякий час батько Г. Дем'яна домовився зі священником із Либохорі та вчителями, щоби в тому селі організувати приватні гімназійні курси. Проте цей процес тягнувся недовго. Пошуки начального закладу тривали. Він продовжив навчання в Сколівській семирічці (1941—1944). Г. Дем'ян жив на квартирі у колишньої грабівчанки, з якою домовився батько, бо дуже хотів, щоб син навчався. Умови побуту були далеко не найкращі. Змушений був ще допомагати господині на господарстві: заготовляв дрова в лісі, привозив їх на ручному візку, оскільки її чоловіка ще перед початком німецько-російської війни більшовики мобілізували до армії. Проте цей період проживання для Г. Дем'яна не видавався надто

важким, адже до праці звик удома, якихось побутових вигод не потребував. Навчався легко та з цікавістю. Переживання в той час були лише за батька, який привозив харчі до міста, а потім, повертаючи до Грабівця, дуже ризикував, бо гітлерівці влаштували облави і працездатних людей виловлювали й відправляли до Німеччини на роботу. Тому часто повертався додому не дорогою, а верхами гір.

На другому році навчання в Скольому батько Григорія Дем'яна «роздобув» у Стрию гімназійну програму. Її переписали для нього. Домовившись у Сколівській школі з учителями, там організували гімназійні курси. Набрали близько 32 учнів, які регулярно відвідували заняття. Проходили вони після обіду, бо в першій половині дня вчилися в державній семирічній школі. Гімназійні курси викладати було кому. У Скольому проживало чимало освічених педагогів, які приїхали зі Східної України і не мали роботи. До них приєдналися й кращі вчителі місцевої семирічки. Упродовж двох років учні пройшли п'ятирічну гімназійну програму.

На учнівському шляху Г. Дем'янові траплялося багато добрих учителів. Серед них священник Ковальович у Сколівській семирічці, який на гімназійних курсах особливу увагу звертав на патріотичне виховання. Майже відкрито готував учнів до участі в боротьбі за соборність і незалежність України. Його уроки релігії були поєднані з військово-історичною тематикою, захоплювали всіх. Завдяки йому історія Визвольних змагань для тодішньої молоді переросла в невідкладну потребу конкретної діяльності. Така ідейна підготовка хлопців та дівчат до боротьби за незалежність України не була даремною. За спогадами Г. Дем'яна, майже всі тодішні однокласники підтримували націоналістичний повстанський рух. Скажімо, Омелян Щуревич (20 червня 1930 — 11 червня 1947) активно діяв у Юнацтві ОУН, для зв'язку з підпільниками користувався псевдонімами «Запорожець» і «Друг». Підступним провокаційним способом емгебистам удалося натрапити на сліди його діяльності і заарештували. Щоби не видати друзів, волів загинути. Під час допитів у Сколівському районному відділі МДБ вистрибнув з вікна з другого поверху і став тікати. На жаль, під час цього вчинку був убитий [3, с. 588].

Сколе Г. Дем'ян залишив кілька тижнів перед початком другого етапу російсько-більшовицької

окупації. До Грабівця йшов пішки з повним наплечником книжок. Наближався фронт. Залізничного зв'язку вже не було. Частина дороги між Святославом і Зелем'янкою їхав на військовому возі з амуніцією закарпатських українців, які були мобілізовані до угорської армії.

Кілька місяців після повернення з навчання у Грабовець активно почали розгортати свою діяльність українські повстанці. Наступила друга московсько-більшовицька окупація: «російська солдатня швendra по селах і грабувала людей. Непоодинокими були арешти та вбивства» [1, арк. 23].

Від початку 1944 і до літа 1945 року Г. Дем'ян працював у Славському комунгоспі обліковцем та бухгалтером і водночас навчався у сьомому класі Славської середньої школи. У школі приятелював з Романом Брюхом, брат якого перебував у Збройному Підпіллі ОУН.

1944 року Г. Дем'яна прийняли в члени Юнацтва ОУН. Організаційно співпрацював з «Кригою» — Павлом Намастерником зі Славська. Безпосереднім його «зверхником» був Федір Онаць — «Вітер» [4, с. 80—82].

Таким чином, національна позиція Г. Дем'яна формувалася й утверджувалася в родині, особливо на зразках патріотичної історії, пов'язаної зі знаменитою Маківкою. Важливу роль відіграли учасники національно-визвольних змагань, з якими він безпосередньо контактував. Ці події міцно закарбувались у його пам'яті, щоб згодом передати їх у спогадах наступним поколінням.

Праця вчителя-патріота

Учительській роботі Г. Дем'ян віддав понад сорок років, проте досі цій ділянці у наукових розвідках відведено всього лише абзац [5, с. 557—562; 6, с. 276; 7, с. 4—13]. Спробуємо представити ширші відомості, залучаючи різні доступні нам джерела. Основна мета — показати обставини, в яких йому доводилося працювати, з'ясувати напрями, форми та методи педагогічної праці, вказати особи, з якими він співпрацював, дати оцінку його вчительської майстерності.

Отже, як було вже зазначено, початки освіти Г. Дем'яна сягають ще передвоєнного періоду. Тоді він встиг закінчити п'ять класів гімназійної підготовки, а вже сьомий клас Славської школи — після війни, у 1945 році (іл. 3). До слова, закінчив його

Іл. 3. Г. Дем'ян стоїть першим зліва в останньому ряду з випускниками 7-го класу Славської школи та їх батьками і вчителями. Славське. 1945 р.

Іл. 4. III-ій курс Стрийського педучилища. Г. Дем'ян стоїть в останньому ряду 1-й справа. 1 серпня 1948 р.

з відмінними оцінками, після чого вирішив вступати на стаціонарне навчання у Стрийське педагогічне училище, в якому готували вчителів початкових класів. Однак відразу не судилося. Г. Дем'ян про той прикрий для нього випадок згадував: «Але склалося так, що я з продуктами і іншими речами просидів три доби на залізничній станції (ночував у товарному вагоні), та виїхати до Стрия не зміг» [1, арк. 30]. Вчитель фізики зі Славської школи йому запропонував йти працювати у якусь початкову школу, бо там бракувало підготовлених людей, а його гімназійної освіти та сімох класів Славської школи вистачало для такої роботи. Стрийське педагогічне училище, на переконання згаданого вчителя фізики, він зможе закінчити й заочно. Зважаючи на таку ситуацію, Г. Дем'ян погодився йти працювати вчителем.

Якраз у той час з'явилося вільне місце для роботи у школі в рідному селі. Про це повідомила Г. Дем'яна завідувачка школи Олена Голяк (дружина чотового командира з сотні УПА «Бойки»; щоб уникнути переслідувань, вона змушена була змінити прізвище на «Поляк»). У середині жовтня 1945 року він звернувся з питанням про працевлаштування до завідувача Славського районного відділу народної освіти Миколи Кучеренка, показав йому документи, і той одразу ж видав наказ про призначення його на роботу вчителем I—IV класів Грабовецької початкової школи [1, арк. 30—31]. То ж 1 листопада 1945 року Г. Дем'ян приступив до навчання малечі. Про це свідчить перший запис у трудовій книжці: «Прийнято на роботу учителем Грабовецької школи Славського району. Призначення 1/XI-45 р. Наказ № 65» [8, с. 1].

Заняття проходили в одній і тій же кімнаті, а оскільки учнів було небагато, то Грабовецька школа належала до так званих малокомплектних. Там учитель працював одночасно з двома класами, у першу зміну з другим і четвертим, а після обіду — з першим і третім. Треба було добре заздалегідь продумувати план кожного уроку, щоб максимально ефективно використати час, відповідно комбінуючи пояснення нового матеріалу, перевірки та самостійні письмові вправи чи тихе читання текстів.

Г. Дем'янові довелося навчати різних за віком дітей. До такого стану спричинила Друга світова війна, під час якої школа в селі тривалий час не працювала. А ще ж частково діяла польська система, при якій до третього класу учень повинен був ходити два роки, а до четвертого — три. Для молодого вчителя цікаво було проводити заняття з дітьми. Він намагався використовувати різні форми роботи. Вже тоді Г. Дем'ян практикував проведення недалеких подорожей та екскурсій по навколишніх горах, на яких відбувалися різні історичні події. Про одну з них він згадував, що «вийшовши на гору Кливу, ми, розмістившись в окопах часів Першої світової війни, вели мову про бої Українських Січових Стрільців у квітні — травні 1915 року на сусідній вершині Маківці. Безпосередньо йти туди було небезпечно, бо тамтешній Стрелецький цвинтар був під наглядом окупаційної агентури. Свою розмову ледь-ледь маскували характеристикою місцевих подій 1914—1915 років. Не забували згадувати й про тих студентів, які кожного

року приходили на Маківку впорядковувати могили полеглих усусусів. Повертаючись, звичайно, співали стрілецькі і повстанські пісні» [1, арк. 32].

У 1946 році Г. Дем'ян вирішив все-таки підвищити свою кваліфікацію, вступивши на заочне відділення Стрийського педагогічного училища, яке закінчив 1949 року (іл. 4). Там він опановував різні предмети, ретельно вів конспекти, читав літературу, наукові праці, вдосконалював методику викладання.

Керівники освіти побачили у Г. Дем'янові нахил до математики, інші зацікавлення до рідної мови, літератури, історії були законспіровані. Тому районний відділ народної освіти вирішив перевести його вчителем уже більшої Головецької семирічної школи (сусіднє село від Гравівця). Про це свідчить наказ № 51 від 30 серпня 1948 року [8, с. 1]. На тій посаді він перебував лише п'ять днів, адже 6 вересня 1948 року Г. Дем'яна було переведено завідувачем Головецько-Пшанецької початкової школи (наказ № 7) [8, с. 1]. Крім того, тоді дуже був потрібний завідувач Пшанецької початкової школи (сусіднє невеличке село), і його водночас призначено на ту посаду.

Очолити у вересні 1948 року Головецько-Пшанецьку початкову школу, Г. Дем'ян уміло продовжував свою педагогічну роботу: вчив учнів математики, мови, літератури, особливо зацікавлював історією рідного краю. Одного разу він вирішив провести екскурсію третіх-четвертих класів Пшанецької школи на Стрілецький цвинтар, що на горі Маківка. Прийшов туди з дітьми, мовчки вшанували пам'ять полеглих. Про той випадок згадував сам Г. Дем'ян: «Під час моєї розмови з дітьми біля цвинтаря з-поміж смерек вийшов один повстанець, особисто я його не знав, і запропонував мені залишитися на місці, а дітям піти з ним трохи далі до лісу. Десь через годину-півтори мої школяріки повернулися самі. Настрій у них був гарний, і ми задоволені попрямували до своєї школи. За тодішніми неписаними правилами я не розпитував дітей, про що з ними говорили, а вони також настільки вже були привченими до умов визвольної боротьби і конспірації, що самі теж не говорили про це нічого. Дивно, що ця організована зустріч з українськими повстанцями на горі Маківці стала однією з найяскравіших подій в усій початковій історії моєї краєзнавчої діяльності» [1, арк. 36].

Г. Дем'ян таємно контактував з окремими повстанцями, передусім з рідного села. Він згадував,

що восени 1948 року йому довелося зустрітися із станичним ОУН з Гравівця Олексом Дасівим (псевдо «Володар») та його помічником Василем Ружаловичем (псевдо «Грім»). Вони попросили в нього книжок, щоб мали що читати взимку в криївці. Він погодився і пішов до своєї схованки в лісі над Бозником і передав їх їм. Там були «Кобзар» Тараса Шевченка, «Захар Беркут» Івана Франка, «На уходах», «За сестрою», «Полковник Кричевський», «Сонце заходить» Андрія Чайковського, «Холодний Яр» Юрія Горліса-Горського, «Іду на Ви» Юліана Опільського, «Шляхами на Соловки», шість томів епопеї Богдана Лепкого «Мазепа», «Історія України» Івана Крип'якевича. Хлопці все поклали до наплечників і пішли» [1, арк. 36]. Далі Г. Дем'ян роздумує, що тоді допустився прикрої необачності. Книга «Червоний чортополох» була загорнута в обкладинку зошита, на якій стояло його повне ім'я та прізвище. Вказувалося, що в ньому під час навчання в Стрийській педшколі робилися записи з нової історії [1, арк. 36].

Весною 1949 року емгебисти активно взялися до виявлення повстанських криївок. Працівникам зі Славського районного відділу вдалося натрапити на слід проживання Олексі Дасіва («Володаря») та його друзів. Операцією керував старший лейтенант МДБ Іван Глухов. Щоправда, хлопцям пощастило вийти з кільця ворожого оточення, але забрати зі собою речі із криївки не змогли. Залишилася там і література (до слова, криївка знаходилася приблизно за 700 метрів від рідної хати Г. Дем'яна).

Оперативники натрапили на згадану обкладинку зошита. Це дало підстави запідозрити Г. Дем'яна у зв'язках з повстанцями. Вони прийшли до матері, щоб та повідомила про місцез перебування сина. Мати добре знала, що він знаходиться на роботі у школі, однак не виказувала, бо хотіла хоч би на деякий час відтягнути його арешт. Дізнавшись про це, Г. Дем'ян уже не ночував удома, а кілька місяців переховувався в різних місцях. Щоправда, він з'являвся на роботу до школи, але як тільки дізнався про облавників, зразу ж зникав із села.

Та про один прикрий випадок згадував Г. Дем'ян: «Якось я зайшов до хати, щоб поспідати. Тільки сів за стіл, бачу, що вже хата оточена більшовиками. Грубо вривається всередину Глухов і з порога задоволено вигукує:

— Ну, учитель, наедайся надолго!

Його помічник, старший сержант внутрішніх військ запитує:

— Делать обыск?

— Нет! Чтобы в него что-то найти, нужно всю Маковку и Кливу обыскать. Он в хате ничего не прячет [1, арк. 37].

Звісно, що Г. Дем'яна тут же було затримано. Його повели на допит, який відбувався в школі у Грабівці. Він виявився для нього найважчим, який йому довелося пережити. Затриманий вперто заперечував будь-які контакти з підпіллям. Про обкладинку із зошита, яку було знайдено в криївці, говорив, що там може легко опинитися лист чи якась записка й самого Глухова. Психологічно складнішим для нього був той факт, що на значній частині книг він підписувався псевдонімом «Чумак», яким послуговувався в Юнацтві ОУН від 1 листопада 1944 року. На запитання Глухова, чиє це псевдо, він відповідав, що не знає. «Емгебист, — продовжує згадувати Г. Дем'ян, — щоб вирвати в мене зізнання, спочатку бив кулаками та прикладом ПППШ по голові, грудях і нирках. Коли це не давало результатів, узяв сокиру і обухом раз попри раз сильно бив мене по хребту. З невеликими перервами це тривало десь від одинадцятої до дванадцятої години. Наслідки цієї екзекуції відчуваю й тепер. Та того дня я більше боявся, що він заставить мене перед ним написати десять-п'ятнадцять разів слово «Чумак», і я не зможу належно змінити почерк» [1, арк. 38]. На щастя, оперативник не здогадався це зробити. Надвечір Г. Дем'ян повернувся додому. Інцидент завершився ціною втрати домашньої свині, яку забрали до Славська, а затриманого відпустили, оскільки не було прямих доказів його вини.

Педагогічна праця Г. Дем'яна тимчасово призупинилася, адже 1 жовтня 1950 року його призвали на строкову військову службу, яку проходив на Кавказі.

Спочатку він став курсантом, а з листопада 1951 року командиром відділення (військова частина дислокувалася в Джудженкові Північно-Осетинської АРСР). 1952 року солдата перевели в іншу частину — в місто Грозний, що в Чеченії [9, с. 2]. Разом з ним на службі перебувало чимало українців. І тут Г. Дем'ян проявляв чітку національну позицію: зі своїми розмовляв тільки українською

мовою, а хто говорив суржилом, збирали невеликий «штраф», потім за ті гроші купували деякі книжечки, солодощі і таке інше. 23 листопада 1953 року завершилась його служба в армії, і він повернувся до цивільного життя.

12 січня 1954 року Г. Дем'яна було призначено вчителем Головецько-Пшанецької школи (наказ № 248 від 12 січня 1954 року), а вже 20 січня того ж року наказом № 252 переведено на посаду вчителя I—IV класів Славської середньої школи, на якій пропрацював два роки. У той час він одружився.

Маємо деякі відомості про дружину Ірину, яка походила з роду Володимира Нарожняка та Євгенії Думи. Вона народилася 17 лютого 1918 року в учительській сім'ї, які жили і працювали тоді в українській народній школі села Йосиповичі, тепер Стрийського району Львівської області. Відтак переїхали до Стрия. Батько у 1930-х роках очолював там місцеву філію «Просвіти» [10, с. 402]. Тут Ірина здобула середню освіту, вступила до юнацтва ОУН, а 1942 року переведена до активу Організації. Займалася налагодженням національно-патріотичного виховання дошкільнят у дитячих садках. Успішно навчалася в Харківському інституті дошкільного виховання, проте воєнний час став перешкодою у завершенні її освіти.

Цікавим фактом є те, що Наріжники жили у Стрию на Ланах, неподалік родинної оселі Степана Бандери. Обидві сім'ї приятелювали, особливо з молодшими братами і сестрами Провідника ОУН. Під час першої російсько-більшовицької окупації за дорученням організації Ірина двічі таємно перетинала кордон.

Від 1945 року і до виходу на пенсію працювала вчителькою у селах Головецьке, Грабовець та Славське Сколівського району. Увесь свій хист віддавала патріотичному вихованню юнаків і дівчат, послідовно прищеплювала їм любов до рідної нації, культури. Активно підтримувала визвольну боротьбу ОУН-УПА в 1940—1960 рр: перевозила зі Львова та інших міст у Карпати медикаменти, папір, письмове приладдя. Довелося майбутній дружині Г. Дем'яна пережити й ув'язнення. Стійкість і особлива кмітливість під час допитів, що тривали місяцями, змушували кагебістів звільнити її «за відсутністю доказів». Однак політичний нагляд за нею та її родиною тривав аж до розвалу СРСР. Спеціальну апарату-

ру для підслуховування її помешкання, вставлену в сусідів-комуністів, було знято аж 1992 року.

Ірина Дем'ян цілими десятиріччями разом зі своїми учнями доглядала пам'ятник Т. Шевченкові та квітники, парк біля нього у Славському. Як тільки з'явилась можливість, усі сили і працю присвячувала опіці могилам українських повстанців, яких декілька сотень російські окупанти закопали у Млаці під Голицею, що в тому ж Славському.

Своєю працею Ірина Дем'ян підтримувала Славський осередок Конгресу українських націоналістів: турбувалася про належне відзначення національних свят, влаштувала виставки народних вишивок, квітів тощо [11, 1999, 7 квітня]. Вона померла 5 квітня 1999 року. Похована у Славську.

Ще зробимо екскурс до родини Наріжняків. В Ірини був старший брат Зеновій, одноліток та сусід Степана Бандери у Стрию. Він народився 14 травня 1909 року в Йосиповичах на Стрийщині. Обрав шлях священника. Висвячений у сан 7 квітня 1936 року. Далі служив на парафіях: Добрян (1936—1938), Конюхів (1938—1939), тепер Стрийського району Львівської області; Краків (1939—1941), Завадів/Нежухів (1942—1944), Стрийщина; Німеччина (1945—1948), Франція (1948—1980-ті) [12, с. 312]. Такі були стосунки Г. Дем'яна з національно свідомою родиною Наріжняків.

У 1955—1960 роках Г. Дем'ян навчався заочно у Львівському державному університеті ім. І.Я. Франка на історичному факультеті (іл. 5).

Важлива дата в педагогічній біографії Г. Дем'яна стало 16 січня 1956 року, коли його було призначено вчителем історії V—X класів Славської середньої школи (наказ № 104) [8, с. 1]. На цій посаді він затримався трохи більше півроку, адже 29 серпня його переведено інспектором Славського районного відділу народної освіти та водночас учителем малювання Славської середньої школи (іл. 6). Тут Г. Дем'ян пропрацював ще менше. У зв'язку з ліквідацією району він переміщений на посаду вчителя історії V—X класів Славської середньої школи (наказ № 339 від 17 жовтня 1959 року) [8, с. 1]. Там він активно попрацював п'ятнадцять років.

Звичайно, улюбленим предметом Г. Дем'яна була історія. Його активна національна позиція виразно проявлялася не тільки в класно-урочній системі, а й у позакласній та позашкільній, гуртковій, краєзнавчій

Іл. 5. Диплом Г. Дем'яна. 1960 р.

Іл. 6. Г. Дем'ян стоїть 3-й зліва між слухачами курсів директорів шкіл Дрогобицької обл. Дрогобич. Лютий 1957 р.

та туристичній. Де тільки міг, виховував в учнів любов до рідного, вчив шанувати й примножувати все найкраще. А одна з його учениць зі Славської середньої школи Стефанія Гвоздевич (Швед) вважала Г. Дем'яна «Учителем від Бога» [13, с. 14—16], який розповідав багато цікавого з історії, мистецтва, літератури. Він заохочував до комплектування своїх бібліотечок, передплати наукових періодичних видань, записування фольклору та збору етнографічних матеріалів. Та найцікавіші були різні краєзнавчі мандрівки (іл. 7). Інший учень Г. Дем'яна, а сьогодні академік Степан Павлюк наголосив на його педагогічній винятковості і такті, які зводилися до того, щоб у дитини закласти почуття гордості за свою історію, а заодно посіяти в серцях кожного відповідальність за грядуще народу. Пластунські програмні принципи реалізовувались через краєзнавчі, історичні, мистецтвознавчі, літературознавчі вікторини тощо. Любов дітвори до вчителя історії була всеза-

Іл. 7. Перший зліт юних краєзнавців Славського району. Над Синім Виром. 1959 р.

Іл. 8. Г. Дем'ян оздоблює різьбою на дереві експонати для виставки, присвяченої 150-річчю з дня народження Тараса Шевченка. Славське. 1964 р.

гальною. Посвята себе навчання допитливої дитвори справжньої історії, пробудження у неї почуття патріотизму здійснювалося через формування морально-етичних, духовних, пізнавальних засад і принципів культури особи. Проповідувалась висока вимогливість до себе у всіх сферах життя, зокрема у навчанні. Хто з учнів переймався такими умовами виховання, той викликав довіру вчителя, мав змогу користуватися забороненою тоді літературою, бути залученим до різних позашкільних бесід і дискусій [14, с. 3].

Окрема сторінка педагогічної праці Г. Дем'яна — турбази «Полонина» і «Трембіта», що розташувались у Славському. До слова, туристичний табір Львівської обласної дитячої екскурсійно-туристичної станції створений 1960 року, а «Трембіта» — у 1965 році, до яких спричинився безпосередньо Г. Дем'ян. Відпочиваючи, учні на цих базах мали можливість проводити захоплюючі мандрівки міс-

цями перебування Івана Франка з відвіданням локацій, описаних у повісті «Захар Беркут», шляхами карпатських опришків, очолюваних легендарним ватажком Олексою Довбушем, а також до найбільшого в Українських Карпатах Синевирського озера, на найвищу в Карпатах полонину Боржаву, на Бескидський (Скотарський) та Ворітський перевали. А перед тим учням цікаво розповідав директор табору Г. Дем'ян про рідний край, його історію, примітних людей [15, 1966, 15 липня]. Так він дітям уміло прищеплював любов до своєї української культури та історії, запрошував на зустрічі багатьох письменників, художників, інших видатних постатей.

Г. Дем'ян уважав, що найважливішим обов'язком педагога є виховання патріота України. Цій меті він віддав усе, що лише вмів і міг. Найзручнішою формою такої роботи було створення історико-краєзнавчого гуртка, що захоплювало і його самого, і дітей. Мандрівки, екскурсії, зустрічі, відвідання виставок, театрів стали ефективною системою навчання й виховання. Про одну з таких подорожей 1961 року із членами історико-краєзнавчого товариства Славської середньої школи до села Підлисса Золочівського району Львівської області, в якому 6 листопада 1811 року народився український поет Маркіян Шашкевич, розповів Г. Дем'ян. Він уважав, що це був прекрасний матеріал для виховання любові до рідної мови, культури і краю, формування в дітей стійких переконань борців проти різних форм асиміляції, чужинецького поневолення тощо. Про одну з таких поїздок до знаменитого Маркіянового дуба, криниці поділився ще додатковою інформацією. Коли учні перебували в селі, легковою машиною під'їхав академік Євген Лазаренко, ректор Львівського державного університету імені Івана Франка. «І ось він, — наголошує Г. Дем'ян, — підходить до нашого гурту і, наче давній знайомий, починає розмову. Цікавиться, звідкіля ми, що знаємо про криницю, дуб, Маркіяна Шашкевича, альманах «Русалку Дністрову». Якимось напрочуд природньо й невимушено запитав, чи учні знають щось із творів цього поета напам'ять. Був приємно здивований, коли дівчатка й хлопці декламували вірші «Підлисса», «Веснівку» та інші» [1, арк. 39].

До речі, про Є. Лазаренка як великого вченого, людину-патріота добре знав Г. Дем'ян ще студентом Львівського університету. Цей учений організував

наукові конференції, урочисті засідання, присвячені пам'яті І. Франка, Лесі Українки, М. Шашкевича. З ініціативи Є. Лазаренка створено кабінети шевченкознавства, франкознавства, відкрито музей І. Франка в с. Криворівні, музей і пам'ятник М. Шашкевичу в с. Підлиссі [16, с. 21—22].

З учнями Славської середньої школи Г. Дем'ян здійснював мандрівки шевченківськими місцями. Про одну з них він розповів у дописі в районній газеті 30 березня 1963 року. Тоді вони відвідали село Моринці, де з пам'ятного знака дізналися, що тут стояла хата, в якій народився Т. Шевченко, а неподалік височів пам'ятник великому Кобзарю. Вони побували і в Кирилівці, на околиці якої зберігалась хатина, в якій у дитинстві жив і вчився грамоти Тарас. У цьому селі відвідали літературно-меморіальний музей Т. Шевченка. Вклонилися учні також могили поета в Каневі, де юні верховинці посадили карпатську смереку [17, 1963, 30 березня]. У Славській школі 1964 року активно відзначали 150-річчя з дня народження Т. Шевченка (іл.8).

Для Г. Дем'яна знаковою фігурою не тільки в краєзнавчо-популяризаторському плані, а й науковому виявилася постать Івана Вагилевича, яку він обрав для дисертаційного дослідження, навчаючись заочно в аспірантурі Ужгородського університету (1969—1972). Він вчасно подав на обговорення варіант роботи, який був підтриманий, але після звернень партійних керівників учена рада Інституту історії АН України, куди була рекомендована дисертація, відмовилася прийняти її до захисту.

Улюбленими мандрівками Г. Дем'яна з учнями Славської школи були місця І. Франка. Про одну із них розповіла учасниця історико-краєзнавчого товариства Я. Говдиш (звичайно, не без інформативної допомоги вчителя). Вона зазначила, що для екскурсії спеціально обладнали автомашину. Першою зупинкою було село Тухля, яке на весь світ письменник прославив своєю повістю «Захар Беркут». Зупинилися екскурсанти біля криниці, з якої пив воду І. Франко (біля неї встановлено пам'ятник, автором якого став Е. Мисько). Далі мандрівники попрямували до Дрогобича, де навчався майбутній письменник та закінчив гімназію (1855). Приємне враження на школярів справив пам'ятник Іванові Франкові, який був відкритий 1966 року (автори Я. Чайка, Е. Мисько, В. Одрехівський). Не оми-

Іл. 9. Одеса. Учасники науково-практичної Республіканської конференції з питань краєзнавчої роботи. Г. Дем'ян стоїть в останньому ряду 4-й справа. 1965 р.

нули гуртківці рідного села І. Франка — Нагуєвичі. Побували на місці, де була хата, в якій він народився. Навпроти стояла пам'ятна плита, на якій напис: «Тут буде побудовано музей Івана Франка». В центрі села побачили пам'ятник І. Франкові, споруджений 1966 року за проектом Є. Дзіндри, а трохи далі — літературно-меморіальний музей письменника. Надвечір оглянули пам'ятник І. Франкові в Бориславі (скульптори А. Білостоцький та О. Супрун). Ця подорож міцно збереглася в пам'яті її учасників [18, 1973, 25 жовтня].

Хронологічний огляд «Лесиними стежками» зробив на сторінках «Радянської Верховини» учитель Славської школи В. Юрків [19, 1971, 8 жовтня]. Це, фактично, опис маршрутів, які готував і в яких безпосередньо брав участь Г. Дем'ян. Ідеться про історико-краєзнавче товариство, започатковане у школі ще 1956 року. Так, у 1963 році було здійснено поїздку на Волинь, а 1965 учні знайомилися із Лесиними місцями в Києві, відтак у Новоград-Волинському. До слова, Г. Дем'ян мав великий досвід краєзнавчої роботи, яким ділився на конференції в Одесі 1965 року (іл. 9).

1966—1970-ті роки — знову поїздки до Колодяжного. Тут учні знайомилися з невичерпним багатством скарбів зі спадщини поетеси. Г. Дем'ян традиційно перед цими подорожами починав із ширшого вивчення творчості Лесі Українки, опрацювання біографічної літератури тощо. Така робота уможлиблює піднесення інтересу до екскурсійних об'єктів. Крім того, літературна спадщина поетеси, її інтерпретація засобами музики, живопису, графіки й скульптури — багатющий і вдячний матеріал для різнобічно-

Іл. 10. Історико-краєзнавче товариство Славської середньої школи під час екскурсії по визначних місцях

го вивчення творчості велетня думки і майстра слова. До того ж, у кожній з екскурсій — відвідання музеїв, пам'ятних місць розширюють пізнавальний кругозір учнів, формують у них естетичні та громадянські ідеали (іл. 10).

Г. Дем'ян виявився палким шанувальником та популяризатором творчості українського філософа й поета XVIII століття Григорія Сковороди. За його ініціативою та при посильній допомозі вчителів-словесників Славської школи у грудні 1972 року було відзначено 250-ліття від дня народження цієї неординарної особистості. До ювілейної дати зроблена експозиція численних книг і журналів, представлені в шкільному кабінеті історії та суспільствознавства. Там же можна було познайомитися з колекцією багатьох репродукцій, розміщених на виставці «Григорій Сковорода в образотворчому мистецтві». Тут юнаки і дівчата мали змогу оглянути фотознімки монументальних і станкових творів І. Кавалерідзе (пам'ятник Г. Сковороді у Лохвиці), І. Мельгунової (пам'ятник мислителяві у Сковородинівці), В. Савченка (скульптурний портрет Г. Сковороди, що зберігається у Харківському музеї), Д. Сови (стела, встановлена 1962 року у Харківському педінституті ім. Г. Сковороди) та інші. Основна увага зосереджувалася на ознайомленні молоді з літературною і науковою спадщиною поета і філософа. Заключним акордом стала концертна програма учнів, реалізована у Будинку культури [20, 1972, 9 грудня].

Г. Дем'ян один з перших в Україні запровадив у Славській школі факультативний курс з історії українського мистецтва (1968 року). Цьому передувала

багаторічна позаурочна та позашкільна робота, під час якої школярі в історико-краєзнавчому плані ознайомлювалися з творами живопису, графіки, скульптури, архітектури, музики. Мета факультативу — дати більш-менш повне уявлення про розвиток історико-мистецького життя в Україні та сформувати в учнів правильні погляди на мистецтво. В основу навчальної програми було покладено побудовані за хронологічно-синхронним принципом курси історії українського образотворчого і музичного мистецтва. На її реалізацію відводилося 70 годин (35 годин у 9 та 35 годин у 10 класах). Спочатку вивчалось давнє мистецтво, починаючи від Київської Русі аж до початку XX століття, згодом ознайомлювалися з досягненнями у цій царині вже у XX столітті. На факультативних заняттях практикувалося демонстрування творів живопису, графіки, скульптури тощо в супроводі музики. Таке навчання збагачувало духовний світ слухачів факультативу [21, с. 83—88].

Під керівництвом Г. Дем'яна у Славській школі активно діяло історико-краєзнавче товариство. Між різними заходами, що їх влаштувало це об'єднання, треба назвати регулярні виставки літератури, присвячені визначним діячам — І. Франкові, І. Вагилевичу, М. Ільницькому, В. Гренджі-Донському, Г. Смольському та багатьом іншим. Крім того, учні залучались до написання власних поезій, наукових розвідок, які Г. Дем'ян поміщав у рукописному альманасі «Кичерка». Одну зі статей він оприлюднив через багато років у журналі «Визвольний шлях», адже це вже, на його думку, документ.

«Моє перше знайомство з творами Григорія Смольського»

*Верховина — краса,
Верховина — рай,
Верховина — гори,
Чудовий то край!*

Ці прості й палкі слова поета з південної Бойківщини Василя Гренджі-Донського я згадала, оглядаючи шкільну виставку, обладнану з нагоди 80-річчя з дня народження художника Григорія Степановича Смольського. Слухала розповідь про талановитого сина Бойківщини і була до краю зворушена від радості й щастя. Думки одна за одною снували в моїй голові...

Як багато доводилося мені чути на заняттях нашого історико-краєзнавчого товариства

про цю, щедро обдаровану природою людину! Серед чарівної природи Бойківського Прикарпаття росла слава майбутнього майстра пензля. Любов до рідних Карпат, до народу звала його в дорогу, до творчих пошуків, до творчого подвигу. Лише на тридцятому році життя він знайшов своє покликання — шлях у мистецтво.

Перші кроки в польській художній школі («Вільній академії штуки»), згодом прославлена Школа Олексі Новаківського у Львові, і подорож до Італії... А ось Григорій Смольський, уже добре відомий художник, знову за кордоном. Навчається в Паризькій академії «Калароссі»...

Відтак він усією душею, всім серцем поринає у світ краси. Графічні ілюстрації, олійні портрети, жанрові картини і пейзажні етюди принесли йому визнання і славу. Сьогодні мені особливо приємно бути на виставці творів Г. Смольського в моєму рідному селі. В експозиції оригінали олійних і графічних творів художника, численні репродукції, його мистецтвознавчі статті, література про нього.

Сліпуче сонце привітно всміхалось, наче запрошувало всіх до цієї кімнати. Слухаю, затамувавши подих. Незвіданий світ відкривається переді мною, здається, що я поринаю в море чудового і казкового, але водночас реального, створеного працюючими руками людини, якій сьогодні минає 80 років.

Підходжу до однієї з репродукцій. На мене глянув ясними очима, в яких ще світиться веселий вогник і горить іскорка надії, старенький дідусь. Сонце сідає за хмаркою, про щось шепочуть між собою смереки, віucci тихо поскубують траву. Та це ж портрет мого односельчанина — вівчаря Василя Федоровича Рожковича. В цій картині художник вилив усю свою любов до рідного краю, до зелених Карпат, до їх працюючих людей.

«Сонце сходить»... Відчуваю ніжний подих теплого ранку, свіже гірське повітря, приємну прохолоду. Голубе небо, рожеві промені сонечка, що вивалось із-за гори, так і валять до себе...

На зміну одній порі року приходить інша, і ось уже царює «Пізня осінь». Внизу між горами вона ще повна володарка. Стоять пишно одягнуті в золоту кирею дерева, перегукуються, наче дзвіночки, веселі гірські потічки, скрізь ще по-осінньому

тепло. Але в горах уже відчувається подих зими. На верхів'ях гір випав перший сніг.

Григорій Смольський давно цікавиться Сколівщиною. У 1953 році, — розповідає з особливим піднесенням наш учитель, — він малює тут цикл картин і етюдів, з яких неодноразово експонувалися на виставках «Гребенів», «Ріка Опір» та інші. 1971 року він бере участь в організації та проведенні археологічного дослідження кургану «Могила Святослава», працюючи в складі наукової експедиції художником. Вільні від розкопок хвилини використовує для малярства. Так появляються олійні пейзажі «Гребенів» (зберігається у М.С. Баоткова, а нині він у нас на виставці), «Розкопки могили Святослава», «Палатковий табір славських школярів» тощо.

Далеко за межами Сколівщини прославився своїм рідкісним талантом архітектор-самоук Лука Снігур із села Погар нашого району, який залишив десятки унікальних пам'яток будівництва. Однак досі не вдалося розшукати його портрета, і Г. Смольський на підставі скупих свідчень та з уяви створив його.

Помітне місце у творчості художника, — веде далі розмову наш екскурсовод, — займає й село Славське. На початку 60-х років він приїжджає сюди разом із скульптором Еммануїлом Миськом і малює тут проникливий зимовий пейзаж. А в травні 1972 року Г. Смольський виконує тут такі олійні картини і етюди, як «Вид на Довбушанку», «У заході сонця», «Вид з подвір'я готелю», «Смереки», «Вид на Погар», «Дорога на Волосянку», «Хмари», «Тростян» (олія), «Тростян» (темпера), «Лісова галявина», «Сонце зайшло», «Польові квіти», «Перші весняні паростки», «Над річкою Славкою», «На Груні», «Довбушанка в даліні», «Над Опором», «Пні зрубаних смерек», «Сонячні гори», «Одинока смерека під верхом Тростяна», «Весна в Славському» та ескізи до портрета В. Рожковича.

І в цих творах художник виступає як людина з ніжною, прекрасною душею, щирим і чуйним серцем, золотими руками досвідченого майстра пензля.

Розглядаючи картини Г. Смольського, серце виповнюється радістю. Адже всі вони намальовані з творчим запалом і енергією художника. До кожної

з них він додав часточку свого серця, його тепло-ти, свіжості, щирості і навіть вічності.

2 грудня 1972 року.

Ганна Дронишиниць [22, с. 40—42].

Г. Дем'ян контактував з багатьма колегами, та найбільше з національно свідомими. До таких належала вчителька української мови і літератури у Славській школі Ольга Сидорчук. Вона щиро любила свій фах. У неї були явні приклади праці, які виразно вказували на усвідомлений національний підтекст. Наприкінці 1960-х років вона виїхала на Східну Україну й оселилася в Апостолові (тепер Дніпропетровської області). Г. Дем'ян підтримував з нею певні зв'язки. У листі, який вона написала до нього вже 15 лютого 2004 року, згадувала про той період: «Ми 21 рік прожили в Славському, і цей час найдорожчий для мене і найцінніший, як тепер бачу, перегортаючи сторінки свого життя. Ми жили, милувалися красою Карпат, не знаючи, які великі борщі за нежалежність ходили поруч. А зараз Славське називають «перлиною Львівщини».

Думками часто буваю там, згадую минуле, людей, учнів... Натрапила на Вашу адресу в записнику, і так захотіла написати.

А ще болять дуже душа за мову... А мова — це душа народу...» [1, арк. 40].

До найближчих ідеологічних однодумців-педагогів Г. Дем'яна у Славській школі належав викладач німецької мови Роман Тимчук — свідомий українець, колишній аспірант академіка Михайла Возняка. За свої україноцентричні переконання був засуджений на кілька років ув'язнення. Так от, про взаємини Г. Дем'яна з цим педагогом свідчить хоча б те, що саме до нього він передав на збереження більшість фольклорних записів, коли назривала небезпека обшуку чи ув'язнення. Це він зробив 12 лютого 1974 року [1, арк. 39].

Про той прикрий інцидент, пов'язаний з обшуком квартири у 1974 році, Г. Дем'ян розповів у передмові до книги «Грабовець: історико-народознавче дослідження»: «Досить згадати, що протягом трьох днів, практично дів (13—15 лютого того ж року) десять кадебістів зі Львова, Стрия і Скольного проводили обшук у домашній бібліотеці та особистому архіві і у всьому моєму помешканні у селищі міського типу Славському. Тоді і пізніше допитували багатьох людей, чи хтось чогось не скаже про мою націоналістич-

ну антирадянську роботу. Лише тих учнів, яких переслухали таким чином, нараховано 68» [23, с. 3].

В інтерв'ю кореспондентові районної затети «Радянська Верховина» С. Королишину вже через певний час Г. Дем'ян повідомив, що формальною зачіпкою для подальшого звільнення з педагогічної роботи на Сколівщині використано його знайомство з Кузьмою Дасівим, вихідцем з Грабівця. Суть справи полягала в тому, що той написав працю «50 років Радянської влади в Україні», і за це був засуджений на 7 років ув'язнення та 3 роки заслання. Обшуки, слідство, допити ніяких підстав для усунення його з роботи не дали. Тоді, — продовжує Г. Дем'ян, — на початку липня 1974 року було підготовлено і проведено профспілкові збори працівників Славської середньої школи. Всі виступи відредатовані, зрежисовані, які засуджували його «націоналістичну діяльність» [24, 1990, 22 червня].

Одразу ж після тієї прикрої події Г. Дем'ян був звільнений з роботи вчителя історії IV—X класів Славської середньої школи, згідно з поданою заявою. Це сталося 8 липня 1974 року [8, с. 2]. У пошуках роботи він подався на Буковину. Як зазначено в особистому листку з обліку кадрів, 12 серпня 1974 року його призначено вчителем історії Веренчанської середньої школи Заставнівського району Чернівецької області [9, с. 2].

На новому місці Г. Дем'ян активно продовжив з учнями добре відпрацьовану раніше освітньо-пізнавальну діяльність. Він створив там шкільне історико-краєзнавче товариство, під егідою якого здійснювалися різні подорожі видатними місцями. Про одну із них розповіла учениця 10-А класу, голова правління історико-краєзнавчого товариства Веренчанської середньої школи М. Костик. На зимових канікулах у січні 1976 року школярі знайомилися з історичним Львовом. Основна форма пізнання пам'яток — екскурсії до музеїв, відвідання театральних вистав тощо. Тоді юні краєзнавці оглянули експонати в Картинній галереї, Музеї етнографії та художнього промислу, Музеї українського мистецтва, Івана Франка, Івана Труша, Олени Кульчицької, Олекси Новаківського. Побували і у Львівському музеї народної архітектури та побуту. Навдивовиж цікаво було відвідання Центрального державного історичного архіву, де зберігаються багатющі документальні матеріали, які стосуються не

тільки самого Львова і Галичини, а й інших областей, у тому числі й Буковини [25, 1976, 19 лютого].

Г. Дем'ян став неперевершеним гідом екскурсії веренчанських учнів на батьківщину безсмертного Каменяра. Як учитель та громадський кореспондент він розповів про це в одному зі своїх дописів до районної газети [26, 1977, 15 січня]. По дорозі розповідав школярам, як І. Франко відвідував Лужани, Мамаївці та інші населені пункти Буковини. А що за захоплення викликала в учнів інформація про те, як поет у Чернівцях виступив з читанням своєї знаменитої поеми «Мойсей». Далі маршрут проліг до Стрия, де в Народному домі неодноразово бував І. Франко. Відтак шлях для веренчанців прямував до Дрогобича, з яким пов'язане чи не все життя поета і письменника. Екскурсію з радістю провів їм один з кращих франкознавців, доцент Дрогобицького педінституту ім. І. Франка З. Гузар. Далі подорож переходила через села Лішню та Унятичі до Нагуєвичів. Тут оглянули діти знаменитий Франків дуб, меморіальну арку на місці, де стояла хата батьків письменника. Побуvalи також біля пам'ятника в центрі села, відвідали літературно-меморіальний музей І. Франка. Так крок за кроком у конкретних пам'ятках і картинах пройшли перед юними веренчанцями не лише безсмертні сторінки життя і творчості великого Каменяра, а й історії народу, що за його передбаченням «вгору йде».

Організував Г. Дем'ян чергову екскурсію для юних шанувальників культури з Веренчанської школи до унікальної скарбниці гуцульських перлин — Коломийського музею народного мистецтва, в якому зберігається понад десять тисяч творів [27, 1977, 21 травня]. Школярі на яскравих прикладах простежили розвиток народної творчості самобутньої етнографічної групи українського населення Карпат і Прикарпаття від епохи середньовіччя до наших днів. Учасники мандрівки знайомилися з різьбярськими виробами славетної династії Шкрібляків, а також Якіб'юків з Криворівні, Гондураків з Яворова. Та не тільки різьблення приваблювало відвідувачів, а й неповторні перлини гуцульської вишивки і ткацтва. Діти почули також, що в Коломії розпочала свій літературний шлях І. Вільде, а ще раніше в місті неодноразово бував І. Франко. Відвідали веренчанці і село Печеніжин, що недалеко від Коломії. Звідси похо-

див найвизначніший керівник опришківського руху Олекса Довбуш.

Як історик за фахом Г. Дем'ян розглядав під таким кутом зору і літературу. Тому він запропонував для вчителів української літератури методичні поради про використання на уроках хронологічних карток [28, с. 38—43]. Він уважав, що правильна орієнтація в часі сприяє розумінню історико-літературного процесу. На його переконання, учитель має детально продумати методику вивчення хронології, оскільки вона розрахована на поєднання зорового й слухового запам'ятовування. Для цього потрібно акуратно виготовити хронологічні картки. Вони знадобляться для фронтального повторення та опитування. Картка має написи з двох сторін. Для прикладу:

Іван Якович	27/VIII.1856
Франко	28/V.1916

Спочатку показуємо ім'я письменника, а діти називають дату народження або смерті. Потім — навпаки. Картки можна використовувати у формі змагання-гри між рядами учнів на краще знання хронології чи індивідуальної перевірки й оцінювання знань. Ефективною є робота з хронологічними табличками і під час занять літературних гуртків та студій. Упродовж багатьох років Г. Дем'ян використовував спеціальні цикли табличок під час підготовки та проведення подорожей та екскурсій місцями, пов'язаними з життям і творчістю видатних діячів культури. Так, під час мандрівки учнів Веренчанської школи до села Тухлі було використано картки такого змісту: «І. Франко написав повість «Захар Беркут» — 1882; Перша публікація «Захара Беркута» — 1883 і т. д.

Працюючи у Веренчанській школі, Г. Дем'ян продовжував активно залучати учнів до вивчення фольклору, етнографії та краєзнавства. У цій діяльності він мав уже неабиякий досвід, тому поділився ним на сторінках часопису «Народна творчість та етнографія» [29, с. 52—55], наголосивши на окремих формах і методах пізнання рідної землі. Г. Дем'ян зробив екскурс у Славський період, коли започаткував та реалізовував цю ідею. Відповідно до побажань школярів Веренчанки історико-краєзнавче товариство мало чотири секції: історичну, фольклорно-етнографічну, літературну та мистецтвознавчу. Особливий наголос він зробив на записуванні народних

Іл. 11. Г. Дем'ян серед учнів Веренчанської школи. 1985 р.

пісень, які рекомендував фіксувати тільки зі співу, зберігати особливості місцевої говірки. Неоціненну допомогу надають школярі у збиранні предметів матеріальної культури для місцевих краєзнавчих музеїв. Важко переоцінити виховне значення і такої форми роботи, як записи окремих звичаїв та обрядів.

Таким способом нагромаджувалися матеріали і про письменників. За участю веренчанських гуртківців зібрано відомості про Ю. Федьковича, О. Кобилянську, С. Воробкевича та інших. Ці матеріали використано для оформлення стендів «Літературна Веренчанка», «Письменники Заставнівщини». Традиційним у школі стало вшанування пам'яті лауреата Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка, письменниці Ірини Вільде та її батька, поета і прозаїка Дмитра Макогона, який від 1920 до 1922 року вчителював у Веренчанці. Праця учнів у різних секціях залишає в учнів помітний слід у подальшому житті (іл. 11).

До речі, Г. Дем'ян став ініціатором створення музею села Веренчанки і музею-кімнати Ірини Вільде. Він домовився із сільською адміністрацією про виділення приміщення для музею, який поступово наповнював експонатами. На його пропозицію скульптор і художник із села Задубрівка, що на Заставнівщині, М. Ісопенко виліпив два погруддя — скульптурні портрети Дмитра Макогона та Ірини Вільде. У музеї представлено чимало творів І. Вільде, численні публікації про неї [30, с. 10]. Г. Дем'ян зібрав унікальний альбом автографів-побажань Ірини Вільде з нагоди її 50-річчя. Там і вірш-присвята Любові Забашти «Чолом доземний», Василя Колодія «А, може, було і важко». Є також побажання Володимира Сосяри «Любий товарищі Дарії Вільде», зичливі слова добра, натхнення, щастя від Олеса Гончара і майже

приватне «Будь здорова, кумо дорога» від Оксани Іваненко та багато інших [31, арк. 109—115]

У Веренчанці, як і в Славську, Г. Дем'ян мав близьких колег, однодумців. Такою виявилася вчителька математики і креслення Ольга Драбик. До своїх предметів вона «справді ставиться, як до мистецтва, де кожен штрих, кожна деталь мусить бути чітко визначеною і на своєму місці» [32, 1988, 2 лютого]. Але більше звернув увагу Г. Дем'ян на її працю над ознайомленням учнів з мистецтвом слова, живопису і скульптури, театру і кіно, тобто ті ділянки естетичного виховання, якими не так часто захоплюються викладачі математики. Вона ніколи не пропускала нагоди пройтися з учнями стежками І. Франка і Ю. Федьковича, О. Кобилянської і С. Воробкевича, О. Маковея і В. Стефаніка. Не один десяток юнаків і дівчат з Веренчанки завдячує О. Драбик знайомство з шедеврами живопису, графіки, скульптури. Вона уміло привчає дітей слухати класичну музику і розуміти оперні твори. Мабуть, немає такого музею на Буковині, Івано-Франківську та Львові, в якому б не була ця ентузіастка.

Висновки. Отож ми розглянули життєвий та педагогічний шлях Г. Дем'яна, який розпочинався у Грабівці, Пшанці на Сколівщині. Надзвичайно активний Славський період, де Г. Дем'ян займався національно-патріотичним навчанням та вихованням учнів на уроках історії та в позашкільних заходах. За національно-патріотичну позицію його було звільнено з роботи зі Славської середньої школи (1974).

Не менш активний для Г. Дем'яна виявився період педагогічної праці у Веренчанській середній школі на Чернівеччині (1974—1989), де продовжив добре відпрацьовану освітньо-пізнавальну діяльність. «Буковинський» період закінчився 1989 року, коли з посади вчителя історії Веренчанської середньої школи він перейшов на наукову роботу до Львова. Г. Дем'ян здобув великого авторитету та поваги серед учнів, учителів, громадськості. Це справді «Учитель від Бога», патріот за духом.

1. Дем'ян Г. *Спогади*. Львів, 2011. 41 арк., Г. Дем'ян. *Домашній архів автора*.
2. Малявський Ю. *Люди з гір. Вільна Україна*. 1963. 20 лютого.
3. *Повстанський мартиролог Сколівщини*. Збір. і впоряд. Г. Дем'ян. *Сколівщина*. Львів: Інститут народознавства НАН України. 1996. С. 301—725.

4. Дем'ян Г. Федір Онаць. — «Вітер». Бандерівці. Київ: Українська Видавнича Спілка, 2000. Кн. 1. С. 80—82.
5. Глушко М. Подвиг любов'ю одержимого. Наукова діяльність Григорія Дем'яна. *Хвилі Стрия*. Стрий: Щедрик, 1995. С. 557—562.
6. Глушко М. «Для України жить» (До 70-річчя з дня народження Григорія Дем'яна). *Народознавчі зошити*. 1999. № 3. С. 273—290.
7. Сокіл Г., Сокіл В. Життя і праця на утвердження української нації. *Народознавчі зошити*. 2009. № 1—2. С. 4—13.
8. Дем'ян Г.В. Трудова книжка (копія). 2 с. *Домашній архів Г. Дем'яна*.
9. Дем'ян Г.В. Особистий листок з обліку кадрів (копія). 4 с. *Домашній архів Г. Дем'яна*.
10. Пеленська І. Освітнє життя Стрийщини. *Стрийщина. Історично-мемуарний збірник*. Нью-Йорк; Торонто; Париж; Сідней, 1990. Т. 1. С. 390—404.
11. Стефанишин О. Посмертна згадка: Ірина Дем'ян. *Шлях перемоги*. 1999. 7 квітня.
12. Блажейовський Д. *Історичний шематизм Львівської архієпархії (1832—1944)*. Львів, 2004. Т. 2. С. 319.
13. Гвоздевич С. Учитель від Бога. *Народознавчі зошити*. 2009. № 1—2. С. 14—16.
14. Павлюк С. Громадянська одержимість Григорія Дем'яна. *Народознавчі зошити*. 1999. № 1—2. С. 2—3.
15. Сіренко В. Сурми в Карпатах. Репортаж. *Вільна Україна*. 1966. 15 липня.
16. Білоніжка П., Матковський П. Лазаренко Євген Костянтинович. *Львівський національний університет імені Івана Франка: Енциклопедія*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. Т. 2. С. 21—22.
17. Дем'ян Г. По Шевченківських місцях. *Будівник комунізму*. Стрий, 1963. 30 березня.
18. Говдиш Я. Франковими шляхами. *Радянська Верховина*. Сколе, 1973. 25 жовтня.
19. Юрків В. Лесиними стежками. *Радянська Верховина*. Сколе. 1971. 8 жовтня.
20. Дем'ян Г. Сковородинівські дні у Славському. *Радянська Верховина*. Сколе, 1972. 9 грудня.
21. Дем'ян Г. Заняття з історії українського мистецтва в сільській школі. *Радянська школа*. 1970. № 7. С. 83—88.
22. Дем'ян Г. Родина вчених-фольклористів. *Визвольний шлях*. 2004. Кн. 4. С. 40—42.
23. Дем'ян Г. Передмова. *Дем'ян Г. Грабовець: історико-народознавче дослідження*. Львів, 2007. С. 3—5.
24. Королишин С. «Я був персоною «нон грата». *Радянська Верховина*. Сколе, 1990. 22 червня.
25. Костик М. Віч-на-віч з дивами краси і науки. *Прапор перемоги*. Заставна, 1976. 19 лютого.
26. Дем'ян Г. На батьківщині великого Каменяря. *Прапор перемоги*. Заставна, 1977. 15 січня.
27. Дем'ян Г. Серед гуцульських перлин. *Прапор перемоги*. Заставна, 1977. 21 травня.
28. Дем'ян Г. Використання хронологічних карток на уроках літератури. *Українська мова і література в школі*. 1980. № 3. С. 38—43.
29. Дем'ян Г.В. Шкільне товариство по вивченню фольклору, етнографії та краєзнавства. *Народна творчість та етнографія*. 1988. № 3. С. 52—55.
30. Костик В., Костик Л. Народжена буковинкою. *Ірина Вільде (1907—1982)*. *Бібліографічний покажчик*. Чернівці, 2018. С. 3—12.
31. Із альбому автографів-побажань Ірині Вільде з нагоди її 50-річчя. *Г. Дем'ян. Архівні матеріали*. 1988 р. Арк. 109—115. *Домашній архів Г. Дем'яна*.
32. Дем'ян Г. Уроки на все життя. *Прапор перемоги*. Заставна, 1988. 2 лютого.
33. Кассараба М. Праця на благо української культури. Слово про визначного історика і фольклориста Григорія Дем'яна. *Народознавчі зошити*. 2009. № 1—20. С. 19—26.

REFERENCES

- Dem'yan, H. (2011). *Memoirs*. Lviv [in Ukrainian].
- Malyavs'kyu, Yu. (1963, 20 february). People from the mountains. *Vil'na Ukrayina* [in Ukrainian].
- Dem'yan, H. (Ed.). (1996). Insurgent martyrologist of Skolivshchyna. *Skolivshchyna* (pp. 301—725). L'viv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrayiny [in Ukrainian].
- Dem'yan, H. (2000). Fedir Onats. «Wind». *Banderivtsi (Book 1)*, pp. 80—82). Kyiv: Ukrayins'ka Vydavnycha Spilka [in Ukrainian].
- Hlushko, M. (1995). The feat of love is obsessed. Scientific activity of Grigory Demian. *Khvyli Stryya* (pp. 557—562). Stryy: Shchedryk [in Ukrainian].
- Hlushko, M. (1999). «For Ukraine Live» (To the 70th anniversary of the birth of Gregory Demian). *The Ethnology Notebooks*, 3, 273—290 [in Ukrainian].
- Sokil, H., & Sokil, V. (2009). Life and work for the establishment of the Ukrainian nation. *The Ethnology Notebooks*, 1—2, 4—13 [in Ukrainian].
- Dem'yan, H. Employment history (copy) [in Ukrainian].
- Dem'yan, H. Personal sheet of personnel accounting (copy) [in Ukrainian].
- Pelens'ka, I. (1990). Educational life of Stryj. *Stryyshchyna. Istorychno-memuarnyy zbirnyk* (Vol. 1, pp. 390—404). N'yu-York; Toronto; Paryzh; Sidney [in Ukrainian].
- Stefanyshyn, O. (1999, 7 april). Death Note: Iryna Demyan. *Shlyakh peremohy* [in Ukrainian].
- Blazheyovs'kyu, D. (2004). *Historical Shamyism of the Lviv Archdiocese (1832—1944)* (Vol. 2, p. 319). L'viv [in Ukrainian].
- Hvozdevych, S. (2009). Teacher from God. *The Ethnology Notebooks*, 1—2, 14—16 [in Ukrainian].
- Pavlyuk, S. (2009). Civic obsession of Gregory Demyan. *The Ethnology Notebooks*, 1—2, 2—3 [in Ukrainian].

- Sirenko, V. (1966, 15 July). Surnames in the Carpathians. Reportage. *Vil'na Ukrayina* [in Ukrainian].
- Bilonizhka, P., & Matkovs'kyi, P. (2014). Lazarenko Yevgeny Konstantinovich. *L'viv natsional university of Ivan Franko: Encyclopedia* (Vol. 2, pp. 21—22). L'viv: LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
- Dem'yan, H. (1963, 30 March). According to Shevchenko places. *Budivnyk komunizmu*. Stryi [in Ukrainian].
- Hovdysh, Y. (1973, 25 October). Frank's paths. *Radyans'ka Verkhovyna*. Skole [in Ukrainian].
- Yurkiv, V. (1971, 8 October). Forest paths. *Radyans'ka Verkhovyna*. Skole [in Ukrainian].
- Dem'yan, H. (1972, 9 Hrudnya). Skovorodinsky days in Slavske. *Radyans'ka Verkhovyna*. Skole [in Ukrainian].
- Dem'yan, H. (1970). Classes on the history of Ukrainian art in rural schools. *Radyans'ka shkola*, 7, 83—88 [in Ukrainian].
- Dem'yan, H. (2004). Family of scholars-folklorists. *Vyzvol'nyy shlyakh* (Book 4, pp. 40—42) [in Ukrainian].
- Dem'yan, H. (2007). Peredmovna. In Dem'yan, H. *Grabovets: historical and ethnographic research* (pp. 3—5) [in Ukrainian].
- Korolishyn, S. (1990, 22 June). «I was a non grata person» *Radyans'ka Verkhovyna*. Skole [in Ukrainian].
- Kostyk, M. (1976, 19 February). Eye-to-face with the wonders of beauty and science. *Prapor peremohy*. Zastavna [in Ukrainian].
- Dem'yan, H. (1977, 15 January). At the home of the great Kamenyar. *Prapor peremohy*. Zastavna [in Ukrainian].
- Dem'yan, H. (1977, 21 May). Among the Hutsul pearls. *Prapor peremohy*. Zastavna [in Ukrainian].
- Dem'yan, H. (1980). Use of chronological cards in literature lessons *Ukrayins'ka mova i literatura v shkoli*, 3, 38—43 [in Ukrainian].
- Dem'yan, H.V. (1988). School Society for the Study of Folklore, Ethnography and Local History. *Folk Art and Ethnography*, 3, 52—55 [in Ukrainian].
- Kostyk, V., & Kostyk, L. (2018). Born in bulk. *Iryna Vil'de (1907—1982)*. *Bibliografichnyy pokazhchyk* (pp. 3—12). Chernivtsi [in Ukrainian].
- Dem'yan, H. (1988). *Autographs-wishes by Irina Vilde on the occasion of her 50th anniversary*. Materials of archive (Ark. 109—115) [in Ukrainian].
- Dem'yan, H. (1988, 2 February). Lessons for All Life. *Prapor peremohy*. Zastavna [in Ukrainian].
- Kassaraba, M. (2009). Work for the benefit of Ukrainian culture. The word about the prominent historian and folklorist Gregory Demyan. *The Ethnology Notebooks*, 1—20, 19—26 [in Ukrainian].